GLOBAL JOURNAL OF CROSS-DISCIPLINARY INNOVATIONS
Multidisciplinary peer-reviewed scholarly journal
GJCDI
Vol. 1 | Issue 3
Year: 2026

BYUDJET-SOLIQ SIYOSATI: DAVLAT DAROMADLARI, XARAJATLARI VA IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH MEXANIZMLARI

Raimova Durdona Akmal qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Ilmiy rahbar: **Urunbayeva Yulduz Pirnazarovna** Samarqand iqtisodiyot va servis instituti dotsenti
Tel.: +998 90 505 21 05; e-mail: yulduzurunbaeva75@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada byudjet-soliq siyosatining iqtisodiy mazmuni, asosiy maqsadlari va makroiqtisodiy jarayonlarga ta'sir mexanizmlari tahlil qilinadi. Davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari, bevosita hamda bilvosita soliqlar, byudjet taqchilligi va fiskal barqarorlik tushunchalari yoritiladi. O'zbekiston Respublikasining 2025-yil davlat byudjeti ijrosi, 2026-yil uchun tasdiqlangan byudjet parametrlari va 2026-yil birinchi yarim yilligidagi daromadlar tarkibi rasmiy ma'lumotlar asosida qiyosiy o'rganiladi. Tahlil yakunida soliq bazasini kengaytirish, xarajatlar samaradorligini oshirish va byudjet ochiqligini mustahkamlash bo'yicha takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: byudjet-soliq siyosati, davlat byudjeti, soliqlar, fiskal siyosat, byudjet taqchilligi, davlat xarajatlari, soliq ma'murchiligi, iqtisodiy barqarorlik.

KIRISH

Byudjet-soliq siyosati davlatning iqtisodiyotni tartibga solish, jamoat xizmatlarini moliyalashtirish, daromadlarni qayta taqsimlash va makroiqtisodiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan muhim vositalaridan biridir. U, eng avvalo, davlat byudjeti daromadlarini shakllantirish va xarajatlarini rejalashtirish, soliqlar hamda boshqa majburiy to'lovlarni belgilash, byudjet taqchilligini boshqarish orqali amalga oshiriladi. Byudjet kodeksi byudjet tizimini shakllantirish, tasdiqlash, ijro etish va nazorat qilish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi [1].

Fiskal qarorlar ishlab chiqarish, iste'mol, investitsiya, bandlik va daromadlar taqsimotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Soliq yukining o'zgarishi xo'jalik yurituvchi subyektlar xarajatlari va investitsiya rag'batlariga ta'sir etsa, davlat xarajatlari infratuzilma, ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya orqali iqtisodiyotning taklif salohiyatini ham shakllantiradi. Shu sababli byudjet-soliq siyosatini faqat daromad yig'ish yoki mablag' sarflash bilan cheklab bo'lmaydi; uning natijadorligi iqtisodiy va ijtimoiy maqsadlarning muvozanatiga bog'liq.

Tadqiqotning maqsadi — byudjet-soliq siyosatining nazariy asoslarini yoritish, O'zbekistonning so'nggi rasmiy fiskal ko'rsatkichlarini tahlil qilish hamda siyosat samaradorligini oshirishga doir xulosalar ishlab chiqish.

Mavzuning dolzarbligi iqtisodiy o'sish sur'atlari bilan bir qatorda davlat xizmatlariga talabning ortishi, hududlar rivojlanishidagi tafovutlar va davlat dasturlarini

moliyalashtirish ehtiyojlari bilan belgilanadi. Shu sharoitda fiskal resurslarning cheklanganligi ustuvor yo‘nalishlarni tanlashni, xarajatlarni asoslashni va natijalarni o‘lchashni talab etadi. Soliq siyosati esa tadbirkorlik faolligi va aholi daromadlariga ta’sir qilgani sababli fiskal barqarorlik hamda iqtisodiy rag‘batlar o‘rtasida muvozanat saqlanishi zarur.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik guruhlash, tarkibiy tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Nazariy qismda byudjet-soliq siyosatining taqsimlash, qayta taqsimlash va barqarorlashtirish funksiyalari o‘rganildi. Amaliy qismda O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasining 2025-yil davlat byudjeti ijrosi bo‘yicha tashqi audit xulosasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligining 2026-yil byudjet parametrlari hamda 2026-yil birinchi yarim yilligi daromadlari statistikasi asosiy axborot manbalari sifatida olindi [2; 3; 4].

Ma’lumotlar turli davrlarni qamrab olgani sababli 2025-yil ko‘rsatkichlari amaldagi ijro, 2026-yil raqamlari esa tasdiqlangan yillik reja yoki olti oylik ijro sifatida alohida belgilandi. Bu yondashuv reja va amaldagi natijalarni bir xil ko‘rsatkich sifatida talqin qilishning oldini oladi. Raqamlar nominal qiymatlarda, trln so‘m yoki mlrd so‘mda ifodalandi.

BYUDJET-SOLIQ SIYOSATINING NAZARIY ASOSLARI

Byudjet-soliq siyosati — davlatning soliqlar, davlat xarajatlari, transfertlar va qarz mablag‘lari orqali yalpi talab hamda iqtisodiy resurslar taqsimotiga ta’sir ko‘rsatish faoliyatidir. Uning uchta asosiy vazifasi mavjud. Birinchisi, resurslarni taqsimlash: bozor mexanizmi yetarli ta’minlamaydigan jamoat tovarlari va xizmatlarini moliyalashtirish. Ikkinchisi, daromadlarni qayta taqsimlash: soliqlar va ijtimoiy transfertlar orqali aholining turli guruhlari o‘rtasidagi farqlarni yumshatish. Uchinchisi, iqtisodiyotni barqarorlashtirish: iqtisodiy pasayish yoki haddan tashqari qizish davrlarida talabni mos ravishda qo‘llab-quvvatlash yoki cheklash.

Davlat byudjeti daromadlari soliqlar, bojxona to‘lovlari, davlat bojlari, dividendlar, jarimalar va boshqa soliqsiz tushumlardan shakllanadi. Xarajatlar esa iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarni bajarishga yo‘naltiriladi. Soliqlar bevosita va bilvosita guruhlarga ajratiladi. Bevosita soliqlarga foyda solig‘i hamda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i, bilvosita soliqlarga qo‘shilgan qiymat solig‘i, aksiz va bojxona bojlari kiradi. Resurs va mol-mulk soliqlari tabiiy resurslardan foydalanish hamda mulkka egalik bilan bog‘liq fiskal majburiyatlarni ifodalaydi.

Byudjet balansi davlat daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi nisbatni ko‘rsatadi. Soddalashtirilgan ko‘rinishda:

$$\textbf{Byudjet saldosi} = \textbf{Daromadlar} - \textbf{Xarajatlar}$$

Agar xarajatlar daromadlardan yuqori bo‘lsa, taqchillik yuzaga keladi. Taqchillik davlat qarzi, qimmatli qog‘ozlar chiqarish yoki qonunchilikda belgilangan boshqa manbalar orqali moliyalashtirilishi mumkin. Biroq qarz hisobidan moliyalashtirilgan xarajatlar kelgusida foiz va asosiy qarz to‘lovlarini keltirib chiqaradi. Shuning uchun

qarz mablag‘laridan foydalanishda loyihalarning iqtisodiy qaytimi va fiskal tavakkalchiliklar baholanishi zarur.

Kengaytiruvchi fiskal siyosat odatda davlat xarajatlarini oshirish yoki soliqlarni kamaytirish orqali iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi. Cheklovchi siyosat esa xarajatlarni qisqartirish yoki daromadlarni ko‘paytirish orqali talab bosimini kamaytirishi mumkin. Amaliyotda siyosat siklik vaziyat, inflyatsiya, davlat qarzi va ijtimoiy ehtiyojlarni hisobga olgan holda tanlanadi.

Fiskal siyosatning avtomatik stabilizatorlari iqtisodiy sikl ta’sirini yumshatadi. Masalan, iqtisodiy faollik pasayganda ayrim soliq tushumlari tabiiy ravishda kamayadi, ishsizlik bilan bog‘liq nafaqalar va ijtimoiy yordamga ehtiyoj esa ortishi mumkin. Iqtisodiy o‘sish davrida aksincha, soliq tushumlari ko‘payib, ayrim ijtimoiy xarajatlar qisqaradi. Bunday mexanizmlar yangi qaror qabul qilinmasdan ham yalpi talabning keskin tebranishini yumshatadi.

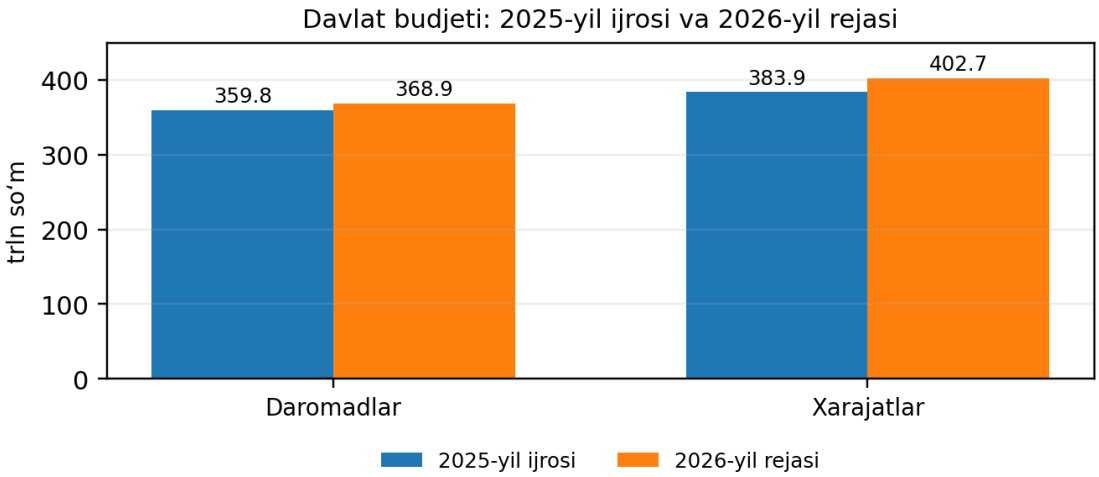
Soliq tizimining adolatliligi ham muhim mezondir. To‘lov qobiliyatiga mos soliq yukini shakllantirish, soliqqa tortish bazasini aniq belgilash va imtiyozlarni shaffof qo‘llash iqtisodiy subyektlar o‘rtasida teng sharoit yaratishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, haddan tashqari murakkab soliq tartiblari ma’muriy xarajatlarni ko‘paytirishi mumkin; shuning uchun soddalik, bashorat qilinuvchanlik va raqamli xizmatlar fiskal siyosatning muhim sifat ko‘rsatkichlaridir.

NATIJALAR

O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasining 2025-yil davlat byudjeti ijrosi yuzasidan tashqi audit materiallariga ko‘ra, davlat byudjeti daromadlari 359,8 trln so‘mni yoki YAIMning 19,4 foizini tashkil etgan. Davlat byudjeti xarajatlari 383,9 trln so‘mga yetib, YAIMning 20,8 foiziga teng bo‘lgan. Xarajatlarning 180,4 trln so‘mi, ya’ni 47 foizi ijtimoiy sohaga yo‘naltirilgan; ta’lim uchun 84,2 trln so‘m, sog‘liqni saqlash uchun 43,3 trln so‘m sarflangan [2].

2025-yil yakunida davlat byudjeti taqchilligi 24,15 trln so‘mni tashkil qilgan. Mazkur ko‘rsatkich davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi farqni ifodalaydi. U konsolidatsiyalashgan byudjet yoki umumiy fiskal balans bilan aynan bir tushuncha emas; ular qamrab oladigan jamg‘armalar, davlat dasturlari va moliyaviy operatsiyalar doirasi farq qilishi mumkin [2].

2026-yil uchun tasdiqlangan davlat byudjeti parametrlarida daromadlar 368,9 trln so‘m, xarajatlar 402,7 trln so‘m etib belgilangan. Ijtimoiy soha xarajatlari 220,1 trln so‘m, jumladan ta’limga 100,3 trln so‘m va sog‘liqni saqlashga 49,0 trln so‘m rejalashtirilgan. Vazirlik ma’lumotida depozit va ssudalarni ham qamrab oluvchi umumiy fiskal taqchillik 60,2 trln so‘m yoki YAIMning 3 foizi miqdorida belgilangan [3].

1-grafik. Davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari: 2025-yil ijrosi hamda 2026-yil rejasi. Manba: [2; 3].

1-jadval. O‘zbekiston davlat byudjetining tanlangan ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	2025-yil ijrosi	2026-yil rejasi
Daromadlar, trln so‘m	359,8	368,9
Xarajatlar, trln so‘m	383,9	402,7
Davlat byudjeti taqchilligi, trln so‘m	24,15	—
Ijtimoiy soha xarajatlari, trln so‘m	180,4	220,1
Ta’lim xarajatlari, trln so‘m	84,2	100,3
Sog‘liqni saqlash, trln so‘m	43,3	49,0

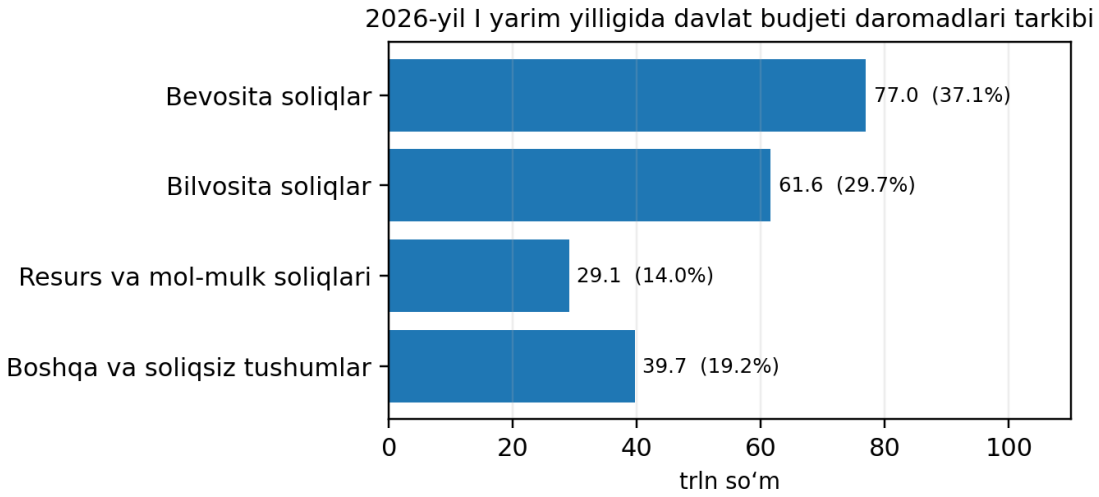
Manbalar: O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi va Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari [2; 3]. 2026-yil raqamlari reja ko‘rsatkichlaridir.

Grafikdan 2026-yil rejasida ham daromadlar, ham xarajatlar 2025-yil ijrosiga nisbatan yuqori belgilanganini ko‘rish mumkin. Ijtimoiy xarajatlarning ortishi inson kapitalini rivojlantirish va aholiga xizmat ko‘rsatishni moliyalashtirish ustuvorligini ko‘rsatadi. Biroq xarajatlarning ko‘payishi bilan birga ularning natijadorligi, xaridlar sifati va dasturlarning aniq maqsadli ko‘rsatkichlari ham baholanishi kerak.

SOLIQ TUSHUMLARI TARKIBI VA TAHLILI

Iqtisodiyot va moliya vazirligining 2026-yil birinchi yarim yilligi bo‘yicha statistik sahifasida davlat byudjeti daromadlari 207 386,0 mlrd so‘m sifatida ko‘rsatilgan. Shundan bevosita soliqlar 76 961,2 mlrd so‘m, bilvosita soliqlar 61 598,8 mlrd so‘m, resurs va mol-mulk soliqlari 29 098,0 mlrd so‘m, boshqa daromadlar va soliqsiz tushumlar 39 728,1 mlrd so‘mni tashkil etgan [4].

Bevosita soliqlar tarkibida foyda solig‘i 50 505,1 mlrd so‘m va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i 23 572,0 mlrd so‘mni tashkil qilgan. Bilvosita soliqlar orasida qo‘shilgan qiymat solig‘i 43 505,6 mlrd so‘m bilan asosiy ulushni egallagan; aksiz solig‘i 11 373,5 mlrd so‘m, bojxona boji 6 719,7 mlrd so‘m bo‘lgan [4]. Ushbu tarkib korxonalarning moliyaviy natijalari, iste’mol va import oqimlari davlat daromadlariga turlicha ta’sir ko‘rsatishini anglatadi.

2-grafik. 2026-yil I yarim yilligida davlat byudjeti daromadlarining manbalar bo‘yicha tarkibi. Manba: [4].

Hisob-kitob bo‘yicha birinchi yarim yillik tushumlarida bevosita soliqlar qariyb 37,1 foiz, bilvosita soliqlar 29,7 foiz, resurs va mol-mulk soliqlari 14,0 foiz, boshqa va soliqsiz tushumlar 19,2 foiz ulushni tashkil etgan. Bu nisbatlar soliq siyosatida daromad manbalarini diversifikatsiya qilish muhimligini ko‘rsatadi. Byudjet daromadlari faqat bitta soliq turiga haddan tashqari bog‘lanib qolsa, tegishli tarmoqdagi pasayish budjet tushumlarini sezilarli kamaytirishi mumkin.

2-chizma. Byudjet-soliq siyosatining iqtisodiyotga ta’sir mexanizmi

Manba: muallif tomonidan nazariy yondashuv asosida tuzilgan.

Soliq siyosatining samaradorligi stavkalarning o‘zidan tashqari soliq bazasining kengligi, ma’murchilik xarajatlari, imtiyozlarning maqsadliligi va to‘lov intizomiga ham bog‘liq. Hisob palatasi ma’lumotida 2025-yil yakunida soliq qarzi 53,3 trln so‘mga yetgani, yil davomida soliq va bojxona imtiyozlaridan foydalanish hajmi mos ravishda 120,1 trln va 57,6 trln so‘mni tashkil qilgani qayd etilgan [2]. Bu ko‘rsatkichlar imtiyozlar samaradorligini muntazam baholash va soliq qarzdorligini kamaytirish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Keltirilgan ma’lumotlar byudjet-soliq siyosatida uchta muhim vazifani ajratib ko‘rsatadi. Birinchidan, barqaror daromad bazasini shakllantirish lozim. Bunda soliq bazasini kengaytirish, norasmiy iqtisodiy faoliyat ulushini qisqartirish, elektron hisob-faktura va raqamli nazorat vositalaridan samarali foydalanish muhim. Soliq yukini oshirishdan ko‘ra, mavjud soliq majburiyatlarining adolatli va to‘liq bajarilishini ta’minlash iqtisodiy faollik uchun qulayroq sharoit yaratishi mumkin.

Ikkinchidan, davlat xarajatlari natijadorligini oshirish zarur. Ta’lim, sog‘liqni saqlash va infratuzilmaga ajratilgan mablag‘lar faqat o‘zlashtirish hajmi bilan emas, balki xizmat sifati, qamrov, mehnat unumdorligi va hududiy tenglik kabi natija ko‘rsatkichlari bilan baholanishi kerak. Xarajatlarni dasturiy rejalashtirish, davlat xaridlarida raqobatni kuchaytirish va ichki auditni takomillashtirish har bir so‘mning samaradorligini oshiradi.

Uchinchidan, byudjet taqchilligi va davlat qarzi o‘rtasidagi bog‘liqlik ehtiyotkor boshqarilishi lozim. Iqtisodiy pasayish davrida taqchillikni vaqtincha kengaytirish bandlik va talabni qo‘llab-quvvatlashi mumkin, biroq uzoq muddatli taqchillik qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini oshiradi. Shu bois qarz mablag‘lari yuqori ijtimoiy-iqtisodiy samara keltiradigan loyihalarga yo‘naltirilishi va ular bo‘yicha ochiq monitoring yuritilishi zarur.

Hisob palatasi 2025-yil byudjeti ijrosi bo‘yicha xulosasida budjet mablag‘laridan foydalanish natijadorligini oshirish, xarajatlar ustidan oldindan nazorat va risk tahlilini kuchaytirish, transfertlarni aniq formulalar hamda samaradorlik ko‘rsatkichlari asosida takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar bergan [2]. Mazkur tavsiyalar fiskal boshqaruvning faqat mablag‘ sarflashga emas, balki o‘lchanadigan natijaga yo‘naltirilishi lozimligini tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari byudjet-soliq siyosati davlatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim makroiqtisodiy mexanizm ekanini ko‘rsatdi. 2025-yil davlat byudjeti daromadlari 359,8 trln so‘m, xarajatlari 383,9 trln so‘mni tashkil qilgan; 2026-yil uchun esa daromadlar 368,9 trln so‘m, xarajatlar 402,7 trln so‘m etib rejalashtirilgan. 2026-yil birinchi yarim yilligi daromadlari tarkibida bevosita va bilvosita soliqlar asosiy manbalar bo‘lib qolgan.

Samarali fiskal siyosat uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim: 1) soliq bazasini kengaytirish va soliq qarzdorligini qisqartirish; 2) soliq imtiyozlarini aniq maqsad, muddat va natija ko‘rsatkichlari bilan bog‘lash; 3) budjet xarajatlarini natijadorlik indikatorlari asosida baholash; 4) ta’lim, sog‘liqni saqlash va infratuzilma xarajatlarining uzoq muddatli iqtisodiy samarasini monitoring qilish; 5) byudjet ma’lumotlari ochiqligi va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish; 6) taqchillik va qarz bo‘yicha o‘rta muddatli fiskal tavakkalchiliklarni muntazam baholash.

Xulosa qilib aytganda, byudjet-soliq siyosatining muvaffaqiyati daromadlarni ko‘paytirish bilangina emas, balki yig‘ilgan mablag‘larni iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan eng yuqori natija beradigan yo‘nalishlarga samarali taqsimlash bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. 2013-yil 26-dekabr. https://lex.uz/uz/acts/-2304138 (amaldagi tahrir).
2. O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi. 2025-yil Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlari ijrosi bo‘yicha tashqi audit va baholash natijalari. 29.06.2026. https://ach.gov.uz/en/events-nav/news/detail/6a4227ed3a716b2dfd44e3e9
3. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. 2026-yil uchun Davlat budjeti to‘g‘risidagi qonun: asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar va budjet parametrlari. 22.01.2026. https://gov.uz/oz/imv/news/view/123161
4. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. 2026-yil 6 oylik Davlat budjeti daromadlari, soliq turlari kesimida. https://gov.uz/oz/imv/sections/view/190015 (ma’lumotlar 21.08.2026 holatida yangilangan).
5. Musgrave, R. A., Musgrave, P. B. Public Finance in Theory and Practice. 5th ed. New York: McGraw-Hill, 1989.
6. Rosen, H. S., Gayer, T. Public Finance. 10th ed. New York: McGraw-Hill Education, 2014.